

Орук деждегели

ТӨРЭЭН ЧЕРЛЕП — УЛУГ-ХЕМНЕП...

(Уланчымы, Эгези № 232 «Шындар»)

Бүгү назымда чолчаңдап чорая, амгы проораб Кызыл-оолду тудуужулары чаз тургустунан совхозтун өзөк күжү болу берген. Эрген чок чеге оран-сава тургузари ындыг амгы эвес, 260 бола мая кирер кажаары, Чынысте чөмөнөр стодовалык, чунар-бажынын удуур-лыгынын чералг бригада төөнү ажыгалаг кирген. Ам амидаралга эргөжөк күтуула хаб бажылар черин, дөрбөсүн, клуб туудууну акмы эгелей берген. Суурга чуртагын чоңуну сажыгына тааржыр бир өг-бүлө чуртагын тускайлап бажылар туудуу, кудумчулар асбавытын кылары дээр шыкын тудуужуларын сорутпазы-жө хөй, күзөл-ле эр-бө.

ажыл-агылда бар, Бети чижэ — өшкү кадарымы Ондар Кызыл-оол төрүр чү өшүдөн 160 аянын ап, тыва черини малчыларын чедикширинини мурнуку одурууда чорун ороп. Ажыл-ыгыт шын углап-боштап, малчыларын, ажылчыларын дөткөн, сорук кинир болза бо өшкү кадарымы дег мурнакчылар саны чоп көүдөндө деп. Ындыг аргада ийн-талчыларда бар. Соелгу үдө мени дүвөр-дөп-ле чоруну агытыларын бирөөн — өөрдөлгө-кыжынылаге агытыр. Амидаралын ираран бөгө, бүгү талагыл чыныкыштык бо үдө өөргөн, кижинил одурап агмы парта артында одурап агмы-талуусту кижинилгенден, келю сай-зырлымы улуг хамарылгалык. Бөгү өөргөнжини кылал сургал, өөрдөл алар бис — шжк ол хлре алар үдө кадалар кулаварын тургузар бис. Ычналган

башы кижж, дүжүт алган таражы, чаш мал кагалаан малчы-биле бир дөмөй дөткөчөн, амидарал хандырылганын таарыманы алган турар ужурул. Бо агытыр Ийн-Талаа база ийн-чегерин агытырмы эвес дээрин суурда ийн директор эрге-дужаалдылар, совхозтууну Василь Степанович-да, школаны — тус черин кени Надежда Шаглар-оолов-даа чуталаан олардар. Школга совхоз чаз мадизаны белекче берген чорду — школа директоруну өөрүшү бо. Бүгү-ле чай өк ажылмага школа улзу-ла шөфтөп, дузалажы келдир — совхоз директоруну чогааралы бо. Деминг саксан тесе тууду чир дээр болгай, ийн директоруну ажыл-маг дөмөй-ле болуар.

Өөрөнкчилер мурнуга шүктөр өмчүл, башкылар-биле сажы-бодалым агытырмы эвэн болган мен. Мын-да менен чогаалга угтаанып-далаган анык бажыкчылар бөлгүмү ажылдап турар. Оси ажилан анык шүдүгү Екатерина Кыргызова Саал башкы чедикширини удурут турар. Тыва амидал сайы-радыны дугайнда солун чугааны ам 42 чыл тыва дыл башкылар келген хоочун башкы Ак-кыс Аман-ооловна Оюн-биле кылды, суурга-даа, районога-даа бо талазы-биле чуну кылары сүмөлүктөн бис.

Бала бир хоочун башкы, өөрөнкчи чылдарымдан-из хундүдөрүн Виктор Ондарович Ваву-Сорюнге ужураш-паса каймы боор. Челе бээримге, биегил-ле чоу, амидарал дээр сажы чогаалынын дөвөр, хундүгү диктанталы-дыла-даа болза, анык сажы-турга өөрдөлгө, кижжакыл-гызе олчан олу. «Бо нарын үдө амидаралга агытыр, арат чога кыргыштыг-ла чү-оор-суктун көүдөзүн-

дир — деп хоочун башкы чугаалы ор. Башкынын дүрөсүн чүгө оор дүмүтүнү даалайла, а булу р-лонуң халалык, дэр агы-рым богу бергенит Улуг-Хемин өскө-даа суурларын кези чорашт хөйгү дийнаа мен. Оа дугайы демделелерини төнүгүнө ийон жипи келер мен. Ам борта болган бир солун агыл-агыжы чугага бичин изырттыгыла.

Район чагырганын дөргөзи Карны Тасович Кууларды башкылар ужуражыл, чугаалажын үезинде анал кижир аргалык болган мен. Башкылар: «Агы совхозтуу апарган-дыр бис, ам берге-ле чүве ийн-бүрү үрүмек агы-тырлар дээр суму чагыркы-зынга херекти апарган-ла, чанышта Хайыракан чедер апар-дыр бис. Арыстан чагыргымыз эргил-ле төвөр чыгыс. Биске чүгө агыл чыгыра турбас чүвөл» — деп агы-тырчы райоң чагыркымын дөргө салганар. Солун чүвө чагыркымын халымы база дөргө болган: «Шыл-ла, чүгө агыл чагыркымын бол-бас салар. Чагыргымын апар-наран шилер, тымылар. Менде илгит каар куразын-да чок. Аратканы мен шиптирелтер мен».

— Районуну бир укунда орад-дыр бис. Манга чагыркы-кы агытырмы бары шиптир-леттинди шыкыл. Ам кожур-ууус өскө укунда Иштин-Хемде агыл агыл-агыл болу-ру, агыл чагыргымы тускай-лызынын дугайнда агы-тыр чорун турар болгай. Мо-ну канчар шиптирел тур-рар салар — деп сонуургажым.

— Оа агытырмы шиптир-лед турар бис. Чоңуну үнү дөткөчөн агыл укундур. Легиа удуу чүгү-даа кылды-мыс. Ам агыл чыгыр мавтаала, сол-дулар дээр чай өк чогуу тур мен. Бо дүвөрелдиг эрте беран — дилди. Шынал-ла, Улуг-Хемде суур бөрү-ле тускайлап агыл-агыл болган, агыл суму чагыргаланган. Кижж болан

ӨРШЭЭ ХАЙЫРАКАН.

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлө-ден даягына дег чарын кыс төртүтүпү кез, өг-бүлөсүн, төрөл чоңун, чок-чанын, өртөп-дүшкөнүн чары-кажы-была магалап, алаагар-дыр келер дег, төртүн чөрүн чары-кажы бөрү-дүрү, Улуг-Хемин дая-ла орту-зунда дүрөжкөнү беле ийон, ирларынга хөй кирген эрлест шыкын хере телкен турар, суксаң дүмүтү сүт-жө сүп алган чылар агыл-мажалыгы Хайыракан да чоргарара берген чылары бо. Оси хун үдө чартымыла хемин үнү дургаар чытыла берген Хайыракан суур агыл-агылы амидаралымын ча-гай чылдарымын эртен чери бо.

Манга чэрби беш халгыл агылк эр келди көп, салыр эргөктөлөп, мал, чер ажыл-агыл чор мен.

Натый-оол КАРА-ООЛ.

УРАН НОМЧУЛГАГА ХАНДЫКШЫЛ

Амидаралын «Күз» театрын артик, шоодулуг болган дууражынын ченен чугаалар, шүктөр, баянлар, куусер талазы-биле уран аргалык, салым-чаанын анык культура ажылдакчы Николай Мих. ханович Ооржак декабрь 7-де төртүтүгөн хунуң демделеген. Оа шыкын көрүктөрүн дилэ-биле декабрь 5-те боудуну чогаалчы кезээни база катан эрттирген.

Артист Николай Ооржак-биле бистин корреспондентис ужурашкан, ажык чугааны кылган. — Кижж алаар агытыр, ала-ызымдуу, төртүтүгөн черин болгай. Манга хамарыш-тыр силерниң болжалар кан-дыгы? — Силерниң оорар көмүчү шын, Мен пар чылда, азы 1962 чылдың декабрь 7-де Танды кожунада Балзын суурга төртүтүп, хунуң чырымы өөр, агарын айды-зын тынар ас-кежикти болган мен. Билип келиримге-ле, дала-мен каймы-даа Бал-газынын профтехучилищени-ге чолачылар бөлөтөп, баш-кылар турган. Шору эр апар-гаш, Барын-Хемчик кожуну-нун Кызыл-Мажаалык суурга өскөн мен. Атам Михаил Биче-ооловч Аягыты чурт-туг кижж болган.

— Артист болур салым-чаанын хажан эскерип каан силер, Николай Михайлович? — Бирги класска өөренип келгеним-ле, мени башкы Тимофей Дармызан Дыттыр хунуң алган. Артист болу бергенимниң «Юд» бөрү-үү-үлү дил деп саяп чорур кижж мен ийин. Оа мени эскерип каяш, школлар арзыныга болтуулан уран чүдү көрүлө-лөтөгө бо-ла кийинтиге бээр айдатыр. Эгезинден тура уран номчулгага калкыштып, шүдүктөп бар-ла шаам-би-де агытыр чугаалап тур-дум. Ынганым канчар, ийн-чак микрофон деп чүвө бар эвес. Будаи аалды чарылган, дээр «Ленин. Партия. Комсо-мол» деп, агытыр тургай үем мени артист болурунча амба-

у журажылгаалар дугайың кө-рүктүлөргө чугаалап кел-биз болдум. Мен «Күз» театр-нын артистери улуг дуузан база көрүктөлөр. — Каттырмын-ла болган боор аа? — Ой та, каттырмын-ла болган ишкан. Мен болаарым-га, кижж кайгар аар өртөк-терге, алган бичин шалыны хамарымын олурабай, шик, концерттерге барып, кижжлер сажы-сеткини бичин оожур-галып, хөй-адын көдүпү, омор-сөкөк болур болза, деп-ле болаар кижж-дир мен. — Чогум силер артист азы култуур» ажылдакчымы кижж силер бө? — Мен 1980 чылда Улан-Уэ хооралада култуура ин-ститутунуң режиссер салбы-рына кирип алган, дөрт чыл болган ову доостум. Ыман кээрле, култуура ажылдак-чызы база болуп болур кижж, деп мен. Ынчалда-даа 1979 чылда Кызыл-Мажаалык Кул-тура бажынын чыгуучу театрына Чыгыш Ондар-ын «Ээл келинчи» деп шипинге башкы кижжиги ролюн ойнадым. Ооңуң болаар-га, артист кижж ишканын-тур мен. Институт доокшап кел-ген, ол-ла шипин Токунуң улусу театрына тургускан, ийчан болуп эртен республиканын шип көрүлөзүн-ге бичи чөмгү аламын.

— Сактырмын хожум-шип театрыга артист болуп ажыл-дап турган ишкан силер? — Шип. Республиканын чыгуучу-шип театрыга актер болуп ажылдап берген үнү-күшүм чоруп турган. 23 хан-лымыда шипи күлүлгөсүн эрттөөсү-биле эки тыва-би-ли-де чорутум. Улгузы берген кижж ишкан баяла, берге-ле өлүк. Булчанын бичин кижж: «Бээр кел чаз келген солдаты-мын» чөмгө сүт анынн каймар. Ынчалда-даа шипи-

ге 1 чыл 6 ай шипине хөйүк болуп, калың-берге амидар-лага өөренип алганымга челе хомдалас мен. Оа «школа» ким-даа эртер бол-гай. — Чогум калың-калдыг шипинге ойнаа силер? — Шеридег калажык кел-ген, Самбайж агытыр клубка Чыгыш Ондарын «730 дү-рөк, дүнер» деп шипин тургускан. Тымынч чымык кожунунын кезин бис, Сам-байж агытыр клубтуң даргазы Владимир Орв-оол агытыр уеле: «Тыва — Чоң чүв» асо-циацияның президентиниң болуп ажылдап турар. Ол-да кайгамчык тура-сорук-тур, мерген уганын — кижж болган ийин. Күрөч черел илгит улуг бүдүрүлгөн кыл-дып агытырмы эвес ажыл-дык. «Күз» театрынын ар-тистер-биле А. Ларжайныч «Четер четкыл», Д. Кинот, «Тыва» «Дүрүя чүдөлгө», Б. Эпимеевич «Ламын ламза», Ч. Ондарын «Ышпаан хан» деп шипинге кол-кол рольлары ойнап. Тыва Рес-публиканын бүдүрүлгө алаар-аалары Кезек тала өскө ажылдакчы болаан болуп чыгыла-лаа артист мөргөж-кы мен болза катан «Күз» театрына эжелген ол.

— Чогаалчымы планыңар база бис-ла ийчанга? — Планар олар дөргө агытыр. Та каймын сегиниң агыл чүвө. Ламз башкылар-га, каран көнүр хамарга бава чүвү дээр ийи деп-лаа чыгыра чык болган башкылар-га олчурмын ол-ла ийин. Чогаалчымы планыңармын турго чога сайың бээр боор мен.

— Каттырмын-ла болган боор аа? — Ой та, каттырмын-ла болган ишкан. Мен болаарым-га, кижж кайгар аар өртөк-терге, алган бичин шалыны хамарымын олурабай, шик, концерттерге барып, кижжлер сажы-сеткини бичин оожур-галып, хөй-адын көдүпү, омор-сөкөк болур болза, деп-ле болаар кижж-дир мен. — Чогум силер артист азы култуур» ажылдакчымы кижж силер бө? — Мен 1980 чылда Улан-Уэ хооралада култуура ин-ститутунуң режиссер салбы-рына кирип алган, дөрт чыл болган ову доостум. Ыман кээрле, култуура ажылдак-чызы база болуп болур кижж, деп мен. Ынчалда-даа 1979 чылда Кызыл-Мажаалык Кул-тура бажынын чыгуучу театрына Чыгыш Ондар-ын «Ээл келинчи» деп шипинге башкы кижжиги ролюн ойнадым. Ооңуң болаар-га, артист кижж ишканын-тур мен. Институт доокшап кел-ген, ол-ла шипин Токунуң улусу театрына тургускан, ийчан болуп эртен рес-публиканын шип көрүлөзүн-ге бичи чөмгү аламын.

СПОРТЧУ БОЛУУШКУННАР

ХОЛ БӨМБҮҮ

МОСКВА. Европа чур-тарының чемпионун илердир шипилеге-маргаладымы доо-уулан. Ийги оюнда Россияны чымык команданы Хорватия-нын хол-бөмбүчүлери 3:1 санга уткан. Финляндияны ойндыкчылары Турцияны коман-даны 3:1 санга удуу алган. Россияны хол бөм-бүчүлери алам саны алган, бичи чөри эвеп, 1994 чылда делегей чемпионатына киржир эргөн чөри алган. Ийги чөри — Финляндия, үшкүзү — Турция алган.

ГРЕК-РИМ ХҮРЭШ

САНКТ-ПЕТЕРБУРГ. Профессор Ю. А. Лавренкога тураскалган делегейниң үшкү хуреш маргаладымы доо-уулан. Алаа 26 хоорала 147 мөңгө күжү шөкөчкө 62 кг дөргө Асаф Галжиев шы-ла-ган. Россияны хол бөм-бүчүлери киржир эргөн чөри алган. Ийги чөри — Финляндия, үшкүзү — Турция алган.

ТЕННИС

НЬЮ-ЙОРК. Бүгү-деле-гейниң хөргөж теннисчи-лериниң «Виражия Слим» дээр 3,5 миллион доллар ша-налды маргаладымы немец теннис ойнакчы Штефф Графтын тилелгези-биле доо-уулан. Түндө оюнга Штефф Граф дөрт уда ийчан хас Ааргун Селнес Викарюнуң 6:4, 6:4, 3:6, 6:1 санга уткан, тилелчи болган.

ГАНБОЛ

Россияны гандбол тала-зы-биле эр улустун чымык команданы Европа чемпио-нуң маргаладымы Ита-лияны шипилеге команданы-биле ойнап, 17:13 санга ут-кан, тилелчи болуп шыга-рар.

БОНН. Делегей чөргөлү

онуга үшкү чөри эвеп тур-ган Германиядан келген тен-нис ойнакчы Михаил Штык 2 миллион 750 муң доллар ша-налды чемпионатка деле-гейниң «Блуд» асыккалы АКШ-тын чемпиону Пит Сам-псон ачы-аачыр туттуп турган тилел үгөн.

ЧАДАГ-ТЕРГЕ

БРЮССЕЛЬ. Швейцар чадаг-тергелер Брюно Рив-биле Кут Бешарт бөлгөй хоорай Гелтиге болган агыл хөмүктүн ийи кижжир маргаладымы тилелчи бол-ган. Олаа 370 саны ойнап алганар. Ийги чөри база оларынч чыгыс чөмүктүгү-дөр Уго Фройль биле Ренне Штув 359 саны алган, тилелчилер болур аргалык болган.

КАНБЕРРА

Франция-ның чымык команданы тен-нис талазы-биле аныктар аргыны Валдинтон хоорай-да болган маргалаага тил-елчи болуп шыгарган. Олар ук чө-чүртүлгөниң чыгыс чөмүктүгү-дөр Уго Фройль биле Ренне Штув 359 саны алган, тилелчилер болур аргалык болган.

БОНН. Делегей чөргөлү

онуга үшкү чөри эвеп тур-ган Германиядан келген тен-нис ойнакчы Михаил Штык 2 миллион 750 муң доллар ша-налды чемпионатка деле-гейниң «Блуд» асыккалы АКШ-тын чемпиону Пит Сам-псон ачы-аачыр туттуп турган тилел үгөн.

КАНБЕРРА

Франция-ның чымык команданы тен-нис талазы-биле аныктар аргыны Валдинтон хоорай-да болган маргалаага тил-елчи болуп шыгарган. Олар ук чө-чүртүлгөниң чыгыс чөмүктүгү-дөр Уго Фройль биле Ренне Штув 359 саны алган, тилелчилер болур аргалык болган.

БОНН. Делегей чөргөлү

онуга үшкү чөри эвеп тур-ган Германиядан келген тен-нис ойнакчы Михаил Штык 2 миллион 750 муң доллар ша-налды чемпионатка деле-гейниң «Блуд» асыккалы АКШ-тын чемпиону Пит Сам-псон ачы-аачыр туттуп турган тилел үгөн.

ӨӨРЕДИРИ-ДАА, ӨӨРЕНИРИ-ДАА СОЛУН

Ийни билип школаларынын реформаны амидаралаг бот-танарлар, долганар турар бойдуру чуртталгага чок-шудалтырлар дээр тодарыг ажылдар республиканын школаларында кылдынып турар. Бо уаалаа Шаган-Арышын № 2 школаның өөредилге-кежизиндегилер амидаралын чорун турарынын дугайында бистин корреспондентис Ке-жик-оол ЧӨРЕВЕНИИ ол школаның директорунун ора-дакчылары Н. Д. Чан база Г. Д. Манзарал олар-биле кылган интервьюнуң пардалы-мыс.

— Баштайгы тунелдер канды болганы? — Мону каш сөс-биле чү-гаалары берге. Чүгү дээрге класслар саны үтө. Чүгө билип класслар бени алам болгай. Школада бизнээр дөрткө чедер 26 класс-комплек-тилер бар. Башкыларын кы-чкыларинге одуржур, класс-тын дашкылар кылп турар амидаралы хунан көргө-рөдү. Чижээ, 4 «а» класска Екатерина Сатова Шырап-тын эрттиргени болду кы-чкы талымчыларда өөрөнкчи-лериниң кийинтиги, бөсөдө байдалыг чорутту. Ажы-би-ле чугаалаарга, класс тема-ны богу сайгарып каапкан. 3 «а» классны удуртучуу Тыва Республиканын алдар-дык башкыны Уйнуку Тулу-новта Талыг-оолду хымык ажылды демделегес арга-га. «Этенин шолбан» деп көнүрүскө ол класс бирги черин алам. Болуус камга-

лаар, шипчилээр амидарга өөрөнкчи бөрүзү дөрт удаа шыгаллаан эртер апар. Бистин башкылары-с-даа, өөрөнкчири-с-даа ол шы-галдарын тууду, боттары-нын мурнуга салынган со-рудаларын бирги улаула-да багай эвес күстөктерин.

Ийни улаулаа тоолар, ты-зыктар дээр ишкан улустун ас чогаалын өөрдө-лүр тур бис. Чоокта чаз «Тыва оюнар» деп темага ажык кичээ эрттиргенес. Ки-чээл үезинде дөртү класс-чылар тоолар, тымыктың, кожамык ирары-даа күсөдө турдулар. Улустун ас чогаалы амидарал-биле ас-чыр холбаламын өөрөнкчи-лер боттары-ла медерен би-лин алыр аргалык боор тур-гускуну өөрүтүп. Ылолар, шү-дүктөр, танышлар, тала-зы-дыг үнү-лэриг дөткөчө боору чыгажык.

— Улуг класстарда байлаа канымы, Галина Дармыса-на? — Бодум саш башкымы киж-жи мен. Ынчалда-даа дил башкыларынын ажылды чү-дүлгө, сонуургаар мен. Тыва дыл башкыларыныкы соелду чылдарда өөрдөл, кижжеле-жилер амидарга ийгени берил, чөдө эвез сайылар ораны демделгө алаар. Улуг баш-кы Уйнуку Ондарына Донга-жын кичээлдеринге чүгө бистин шолданы эвес, ча-гыр-лаа Улуг-Хем кожуну-нун бүгү школаларынын баш-

кылары сонуурган, олуржуп турарын дөгделгес аргажок. Тыва дылды тускай көби-лен, үшкү кайтын коридор-унда чартынып турар стен-галларын колдуула чугаа сайырадырыне угалар. Бол-ду башкы Николай Михай-лович Далайын кичээлдер-инге каш-лаа катан одуржу-тум. Оси кичээлдер тенник-дүр чөкөк-сөкөкчелериниң ду-заны-биле эртин турар. Далай-оол Давыанең Калбактын удуртканы электронук санал-дык техниканы кызы тус-кай программаларын боттары чогаалды, саналгаларын кыл-ды турары сонуурганмы. Александр Яковлевич Мо-евтевич кичээлдер бир ийм эртин турар. Чижээ, класска чөри өөрөнкчи бар болза, темага хамарышкан чөри боттарынын өөрөнкчилер бот-тарынын агытырмы, хамар-ымылар ужурул. Башкы каш ийги кичээлге чүгө сүмөлчөк боор агыл чыгар чорду. Бо дөргө болу болу өөрөгөн дээр чөмү-дө ийин. Сан башкы Салбайж Са-лар-ооловч Ондарын бот-дуга болуш өөрөнкчилерге ийелдери шыкыл. Хинал-ды амидаралын ор-ныга өөрөнкчилер башкы-зынга тускай оттуу дууларын чымык ачтарган. Оа ийн-чак хун чымык төгү башкы Шолбан Владимиро-вич Бичат-оолду кичээл-дөргө бөлөкчөлө тергени эки. Чаа өзүн олар башкымыска бөрү талазы-биле дуулажын-

турар бис. — Силерни дыңаарыма, математиканы хандыр өөренип класс-биле база ажылдап тур-дарты. — Ийе. Шак ийгил уг-шылгил дуржулга байдалдыг класс дөрт чыл бурунгаар тургустунган чүвө. Эртем-техника сайыраан бо үдө са-наа сундулуг анык-өскө оларны башкылар болгай. Баш-тай дөрт класс дооксан би-чин оолдар, уруглары шипи-ли ал, ала-илерини чөп-шөрдөн буулар ымыг класс-ка чыган алган бис. Сан эртемни хандыр өөренип классын өөрөнкчилериниң ийелдери улуг. Хунуң-не сан кичээлдер болуу. Оа эртем-дөргө нечей даштык амдыл албан өөренип апар. Шко-ламыска мыгы бичик чок. Ычналган агыл дил билир башкымы тускай чаап ал, амидаралы дөргө ийи ала-илериниң кудезини ала-илерини күсүл-биле төлө турар бис. Бо классынч онаягы чүдү — дээр мате-матика шипилеге ал эге-лей берген.

— Башкылар коллективни дугайында чугаалап көрү-рөм, Галина Дармыса-на? — Школаныс коллективни районда өч-не хоочуннары бөрүнч деп болаар мен. Эр-кин Шаган-Арыг хоорайга турган № 2 школанын баш-кылары-ды ийин. Эрги хоор-айга соелдуге чедир кол-дуула тыва класстар артын калган болуш ийин. Хоочун

ӨӨРЕДИРИ-ДАА, ӨӨРЕНИРИ-ДАА СОЛУН

Ийни билип школаларынын реформаны амидаралаг бот-танарлар, долганар турар бойдуру чуртталгага чок-шудалтырлар дээр тодарыг ажылдар республиканын школаларында кылдынып турар. Бо уаалаа Шаган-Арышын № 2 школаның өөредилге-кежизиндегилер амидаралын чорун турарынын дугайында бистин корреспондентис Ке-жик-оол ЧӨРЕВЕНИИ ол школаның директорунун ора-дакчылары Н. Д. Чан база Г. Д. Манзарал олар-биле кылган интервьюнуң пардалы-мыс.

— Баштайгы тунелдер канды болганы? — Мону каш сөс-биле чү-гаалары берге. Чүгү дээрге класслар саны үтө. Чүгө билип класслар бени алам болгай. Школада бизнээр дөрткө чедер 26 класс-комплек-тилер бар. Башкыларын кы-чкыларинге одуржур, класс-тын дашкылар кылп турар амидаралы хунан көргө-рөдү. Чижээ, 4 «а» класска Екатерина Сатова Шырап-тын эрттиргени болду кы-чкы талымчыларда өөрөнкчи-лериниң кийинтиги, бөсөдө байдалыг чорутту. Ажы-би-ле чугаалаарга, класс тема-ны богу сайгарып каапкан. 3 «а» классны удуртучуу Тыва Республиканын алдар-дык башкыны Уйнуку Тулу-новта Талыг-оолду хымык ажылды демделегес арга-га. «Этенин шолбан» деп көнүрүскө ол класс бирги черин алам. Болуус камга-

лаар, шипчилээр амидарга өөрөнкчи бөрүзү дөрт удаа шыгаллаан эртер апар. Бистин башкылары-с-даа, өөрөнкчири-с-даа ол шы-галдарын тууду, боттары-нын мурнуга салынган со-рудаларын бирги улаула-да багай эвес күстөктерин.

Ийни улаулаа тоолар, ты-зыктар дээр ишкан улустун ас чогаалын өөрдө-лүр тур бис. Чоокта чаз «Тыва оюнар» деп темага ажык кичээ эрттиргенес. Ки-чээл үезинде дөртү класс-чылар тоолар, тымыктың, кожамык ирары-даа күсөдө турдулар. Улустун ас чогаалы амидарал-биле ас-чыр холбаламын өөрөнкчи-лер боттары-ла медерен би-лин алыр аргалык боор тур-гускуну өөрүтүп. Ылолар, шү-дүктөр, танышлар, тала-зы-дыг үнү-лэриг дөткөчө боору чыгажык.

— Улуг класстарда байлаа канымы, Галина Дармыса-на? — Бодум саш башкымы киж-жи мен. Ынчалда-даа дил башкыларынын ажылды чү-дүлгө, сонуургаар мен. Тыва дыл башкыларыныкы соелду чылдарда өөрдөл, кижжеле-жилер амидарга ийгени берил, чөдө эвез сайылар ораны демделгө алаар. Улуг баш-кы Уйнуку Ондарына Донга-жын кичээлдеринге чүгө бистин шолданы эвес, ча-гыр-лаа Улуг-Хем кожуну-нун бүгү школаларынын баш-

кылары сонуурган, олуржуп турарын дөгделгес аргажок. Тыва дылды тускай көби-лен, үшкү кайтын коридор-унда чартынып турар стен-галларын колдуула чугаа сайырадырыне угалар. Бол-ду башкы Николай Михай-лович Далайын кичээлдер-инге каш-лаа катан одуржу-тум. Оси кичээлдер тенник-дүр чөкөк-сөкөкчелериниң ду-заны-биле эртин турар. Далай-оол Давыанең Калбактын удуртканы электронук санал-дык техниканы кызы тус-кай программаларын боттары чогаалды, саналгаларын кыл-ды турары сонуурганмы. Александр Яковлевич Мо-евтевич кичээлдер бир ийм эртин турар. Чижээ, класска чөри өөрөнкчи бар болза, темага хамарышкан чөри боттарынын өөрөнкчилер бот-тарынын агытырмы, хамар-ымылар ужурул. Башкы каш ийги кичээлге чүгө сүмөлчөк боор агыл чыгар чорду. Бо дөргө болу болу өөрөгөн дээр чөмү-дө ийин. Сан башкы Салбайж Са-лар-ооловч Ондарын бот-дуга болуш өөрөнкчилерге ийелдери шыкыл. Хинал-ды амидаралын ор-ныга өөрөнкчилер башкы-зынга тускай оттуу дууларын чымык ачтарган. Оа ийн-чак хун чымык төгү башкы Шолбан Владимиро-вич Бичат-оолду кичээл-дөргө бөлөкчөлө тергени эки. Чаа өзүн олар башкымыска бөрү талазы-биле дуулажын-